

Ключевые слова: Польша, прометеизм, Р. Смаль-Стоцкий, Антикоминтерновский пакт, ось Рим-Берлин-Токио.

Volodymyr Komar

PROBLEMS OF POLAND'S RELATIONS WITH THE STATES OF THE ANTI-COMINTERN PACT IN THE 1930S

The articles describes attempts of Poland's statesmen to receive a powerful backing from Germany, Italy, and Japan to realize the concept of prometheism, which was aimed at the collapse of the USSR in order to establish independent nation states.

Key words: Poland, prometheism, R. Smal-Stotsky, Anti-Comintern Pact, Rome-Berlin-Tokyo Axis.

УДК 9(73):(5-15)

Віталій Разіцький

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА США В ІРАНІ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ УРЯДУ М.МОСАДДИКА

Поширення інтересів США в Ірані відбувалося при досить не стабільній міжнародній ситуації. Автор зробив спробу з'ясувати роль інформаційної політики Сполучених Штатів Америки у процесі формування підґрунтя для становлення "особливих відносин" між Вашингтоном і Тегераном в період правління в Ірані уряду М. Мосаддика.

Ключові слова: пропаганда, інформаційна політика, муджатхидін, аятола, муфтії.

У ХХ ст. відбулася переоцінка засобів поширення державних інтересів за кордоном й історія американо-іранських відносин 50-х – першої половини 70-х рр. слугує яскравим доказом таких змін у зовнішньополітичних акціях. Саме в період прем'єрства М. Мосаддика в Ірані (1951–1953 рр.) США отримали змогу позбавити свого конкурента, Велику Британію, впливу в цій країні, активізувавши там реалізацію інформаційно-пропагандистської стратегії. Отримання впливу на громадську думку в Ірані допомогло американському уряду усунути від влади М. Мосаддика, який не бажав іти на поступки у нафтових питаннях країнам Заходу, і включити Тегеран до сфери своїх "виняткових" інтересів. Таким чином, актуальність дослідження полягає у тому, що на прикладі американо-іранських відносин можна простежити вплив та оцінити значення інформаційної політики, яка, з огляду на сучасний стан міжнародних відносин, не втратила свого значення і продовжує відігравати важливу роль у міжнародних відносинах.

Об'єкт дослідження – американо-іранські відносини в період правління уряду М. Мосаддика.

Предмет дослідження – особливості інформаційної політики США в Ірані в період становлення американської присутності на Середньому Сході.

Метою цього дослідження є окреслити особливості інформаційної політики США в період правління в Ірані націоналістичного уряду М. Мосаддика. Враховуючи зазначену мету дослідження, автор в роботі окреслив коло завдань: дослідити роль країн регіону Перської затоки у світовій політиці середини ХХ ст.; охарактеризувати основні напрями діяльності уряду М. Мосаддика та причини розколу націоналістичного руху в Ірані у 1952–1953 рр.; прослідкувати роль інформаційної політики США у процесі поширення американських інтересів в Ірані, а також проаналізувати інформаційно-пропагандистську стратегію Сполучених Штатів Америки та її ефективність у налагодженні відносин з Тегераном.

Проблеми американо-іранських відносин вивчалися багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Серед них варто насамперед відзначити російського вченого А. Алієва [1] та його американського колегу Д. Вагнера [10], які у своїх працях прослідкували політичну, соціальну, економічну і дипломатичну історію Ірану. Особливу увагу автори приділили вивченню ролі нафти у близькосхідній політиці, а також висвітленню проблем відносин Тегерану з країнами Заходу.

Досить цікаві дослідження ролі енергоресурсів в американо-іранських відносинах здійснив американський вчений Р. Хорвард [4]. Крім того, що праця насичена багатим фактичним матеріалом, автор також намагається з позицій сучасності проаналізувати процес проведення Вашингтоном "нафтової політики" на Близькому Сході, включаючи й Іран.

Не менш оригінальні дослідження представлені американськими вченими Дж. Неуснером [5] та А. Арджомандом [2], у яких автори характеризують шіїтську ідеологію в Ірані та вплив мусульманського духовенства на політику країни. Науковці прослідкували історію шиїзму та

взаємовідносини шиїтського духовенства з перськими правителями. Особливий інтерес становлять матеріали, присвячені діяльності в Ірані уряду М. Мосаддика і його відносинам з мусульманськими релігійними колами країни.

Таким чином, історія співпраці між США та Іраном знайшла широке відображення в історіографії. Проте розсекречення низки нових документів [6–9] Держдепартаментом США на початку XXI ст. дозволило під іншим кутом зору проаналізувати проблему становлення "особливих відносин" між Вашингтоном і Тегераном у 1950-х рр. та з'ясувати роль новітнього засобу поширення американських інтересів за кордоном – інформаційної політики.

Регіон Перської затоки посів особливе місце в політиці провідних країн світу після Другої світової війни. Його міжнародне значення зросло насамперед через значні поклади енергоресурсів, від яких безпосередньо стали залежати економіки промислово розвинутих держав світу.

Проте політика США у країнах Перської затоки була обмежена британською присутністю в регіоні. І якщо в Саудівській Аравії американцям вдалося досить швидко реалізувати свої інтереси уже в перші повоєнні роки, то, зокрема, в Ірані до початку 1950-х рр. успіхи США були значно скромніші. Уряд Великої Британії не допускав проникнення інших (іноземних) гравців на перський нафтовий ринок. Виходячи з того, що США та Велика Британія були союзниками і стратегічними партнерами, американці категорично виключали можливість використання зброї для досягнення своїх інтересів в Ірані. Тому, в силу обставин, єдиним дієвим способом реалізації зовнішньополітичної стратегії у згаданій державі залишалася інформаційна політика, ефективність якої була переконливо доведена ще в роки Другої світової війни.

Слід наголосити, що післявоєнний розвиток Ірану в умовах британського домінування позначений численними труднощами. У цей період в країні успішно розвивалася лише нафтовидобувна промисловість, що перебувала під контролем англійського капіталу. Разом з тим різко падали темпи росту інших галузей промисловості та сільського господарства – провідної галузі народного господарства. Відсталість сільського господарства поглиблювалася швидким приростом населення (близько 2,6 % щороку) при незначному збільшенні посівних площ. Таким чином, відбувалося подальше зниження соціального рівня життя місцевих мешканців [1, с. 204]

Існуючий стан справ не задовольняв населення Ірану. Освічені представники інтелігенції, військові та духовенство розпочали пошуки шляхів виходу із скрутного становища. На середину XX ст. більшість їх схилилася до думки, що вирішення усіх проблем можливе шляхом повернення до ісламу та його цінностей, які сповідував пророк Мухаммед і перші його послідовники. Мешканці Ірану згадували минулу славу ісламських імперій та їх важливий внесок у розвиток світової науки, стверджуючи, що "Іслам є релігією науки, прогресу і мудрості" [5, р. 165]. Причину незадовільного стану мусульман країн Перської затоки вони вбачали у відході населення від принципів та цінностей істинного ісламу. Тому проникнення європейського колоніалізму, освіти, звичаїв, традицій поставили Іран у підневільне становище щодо країн Заходу, вихід з якого вбачали у переосмисленні політики, економіки, культури на основі цінностей Корану та Суни.

Разом з тим, слід наголосити, що освічені кола Ірану не відкидали повністю можливість співпраці з країнами Заходу. Зокрема, на тлі міжнародної боротьби провідних держав світу в холодній війні та англійсько-американського суперництва в регіоні Перської затоки, іранські правлячі кола розглядали США як можливу "третю силу", значення якої для Тегерану на середину XX ст. істотно зросло.

В історії американо-іранських відносин особливе місце посідає короткий період правління в Ірані уряду М. Мосаддика (1951–1953 рр.). Цікаво, що одним із вагомих наслідків урядової діяльності доктора М. Мосаддика було проникнення інтересів США в Іран при тому, що сам прем'єр-міністр та його прибічники основне завдання вбачали у ліквідації концесійних домовленостей та будь-якої форми залежності від Заходу.

М. Мосаддик був іранським націоналістом, який отримав значну підтримку місцевого населення та посаду прем'єр-міністра завдяки, зокрема, запропонованій ідеї націоналізації нафтової промисловості Ірану. Його підтримала коаліція інших політиків і, що більш важливо, як зазначають американські науковці, – "аятола Кашані, мусульманський релігійний діяч, опозиційно налаштований до британської присутності в країні і до ліберальної політики шаха Пехлеві. Аятола успішно поєднував релігію з політикою, завдяки чому здобув багато прихильників в країні" [10, р. 33].

Завдячуючи яскравим публічним виступам аятоли Кашані незабаром низка відомих і всіма шанованих духовних осіб офіційно підтримали ідею націоналізації нафтової промисловості, серед яких, зокрема, аятола Сейїд Мохаммед-Тагі та багато інших муджтахідів, які видали спеціальні фетви із закликами правовірних іранців підтримати згадану ідею. Таким чином, соціальна база політики прем'єр-міністра М. Мосаддика розширилася, включаючи торгівців, ремісників, робітників,

дрібних підприємців, селян та представників інших прошарків населення, яке особливо виділялося значною прихильністю до шіїтсько-ісламської ідеології.

Разом з тим, слід наголосити, що політичні цілі націоналістів Ірану, очолюваних М. Мосаддиком, та релігійних діячів мали істотні відмінності. Їх тимчасовий союз побудувався на вищезгаданій ідеї націоналізації нафтової промисловості країни. У той самий час націоналісти намагалися ліквідувати іноземну присутність в Ірані та зменшити повноваження шаха, обмеживши його лише церемоніальними функціями. Реальна влада в країні мала зосереджуватися в парламенті та уряді. Що ж стосується духовенства, то воно було ідейно розпорошене і черпало політичні ідеї зі священних книг та релігійних традицій, які не завжди давали чітке уявлення про бажаний державний устрій і політичну систему.

В основі шіїтської політичної системи лежить теорія дуалістичної влади, сформована ще у XVII ст., а у XIX – на початку XX ст. отримала практичне застосування в Ірані. Сутність її полягає в тому, що шіїтське духовенство оголосило себе представниками "прихованого імама" і на цій основі упродовж правління шахської династії Каджар (1787–1925 рр.) добилося незалежності від правителя Ірану. Релігійні кола виступали проти світського правління і на цьому підґрунті стверджували, що до "повернення прихованого імама" очолювати "правовірних мусульман" повинні його ("прихованого імама") представники, тобто духовенство. При цьому кожен моджатхидін володів свободою проповіді, що дозволяло багатьом з них здобути значну політичну владу в країні. Проте під час правління династії Пехлеві (1925–1979 рр.) влада духовенства була значно зменшена завдяки секуляризаційній політиці шахів. Саме це стало "камнем спотикання" у відносинах між світською владою та духовенством в Ірані [2, р. 7–8].

Відмінності кінцевих цілей націоналістів та духовенства Ірану далися взнаки вже відразу після приходу уряду М. Мосаддика до влади, коли керівництво проісламської організації "Ісламські федаїсти" поставили перед ним чотири вимоги: санкціонувати обов'язок жінкам носити чадру; звільнити жінок з державних установ; заборонити в країні вживати алкогольні напої; ввести обов'язковим здійснення намазу (богослужіння) державними службовцями [1, с. 260]. В силу розбіжностей уряду М. Мосаддика з іранським духовенством з одного боку, та шахським двором – з іншого, а також зважаючи на міжнародну ізоляцію країни, внаслідок націоналізації англо-іранської нафтової компанії (АІНК) прем'єр-міністр змушений був шукати підтримку в США.

Враховуючи виняткову важливість Ірану для американських інтересів уряд США у 1951 р. розпочав тіснішу співпрацю з Тегераном, ведучи при цьому "подвійну політику" на користь інтересів країн Заходу. М. Мосаддик, у свою чергу, теж відзначався не послідовністю політики щодо США. Зокрема, незважаючи на те, що з 1951 р. США збільшили допомогу Ірану четвертим пунктом "програми Трумена" до 23 млн доларів, вже у наступному 1952 році "уряд М. Мосаддика видав указ закрити усі іноземні інформаційні центри за межами Тегерану, в тому числі й американські" [8, р. 1].

Труднощі та непорозуміння, які нерідко виникали між урядом М. Мосаддика і керівництвом США, не стали на заваді глибшого проникнення американських інтересів в Іран. Для цього Вашингтон розробив та старанно втілював у життя широкомасштабну інформаційно-пропагандистську програму, що включала в себе декілька напрямів діяльності. Першим у цьому списку слід відзначити радіомовлення, яке було "основним ЗМІ для поширення інформації. Воно досягало широку аудиторію – близько 75 тис. Аудиторія охоплювала всі прошарки суспільства, а тому включала всі цільові категорії" [7, р. 2]. Таким чином, американцям вдавалося донести свою думку до населення Ірану і переконати його у важливості та необхідності двосторонньої співпраці.

Не менш важливим напрямом пропагандистської роботи США в Ірані була преса. Американське інформаційне агентство було єдиним джерелом зарубіжних новин, друкованих в іранській пресі. "Його матеріали становлять 45 % поданої інформації... ЗМІ є досить ефективним знаряддям впливу на місцевий уряд, який, зокрема, тривалий час не хотів дати дозвіл на випуск бюлетеня перською мовою. Преса повністю охопила пріоритетні цільові групи іранського населення, оскільки газети читають скрізь, часто в голос" [7, р. 2].

Варто зазначити, що досить вдалим інформаційно-пропагандистським проектом США в Ірані було відкриття бібліотек. Як зазначали представники американського посольства в Тегерані у листі до Держдепартаменту США, "наша бібліотека єдина в Ірані, яка забезпечує можливість місцевому населенню користуватися книгами. Щомісяця користування книгами зростає в середньому на 4500 екземплярів. 3000 зареєстрованих читачів походять із інтелігенції, бізнесменів, військових і духовних лідерів, – тобто особи, з яких формується керівництво країни... Люди, які не володіють англійською мовою, насолоджуються оглядом журналів, де показано світ їхньої мрії. Також студенти активно використовують літературу в бібліотеці" [7, р. 3].

Таким чином, захоплення американською наукою, літературою піднімало престиж США у свідомості іранців. Крім того, частина літератури і преси, представленої в американських

бібліотеках, містила пропагандистські матеріали, після ознайомлення з якими формувалося загальне позитивне враження про США, виникала довіра до політики керівництва цієї країни.

Згадані напрями американської інформаційно-пропагандистської роботи в Ірані в період правління уряду М. Мосаддика доповнювалися програмами освітнього обміну, розповсюдження книг, науково-технічного співробітництва, трансляцією фільмів тощо, які давали можливість керівництву США впливати і, навіть, подекуди контролювати громадську думку, скеровуючи її в русло проамериканської політики в регіоні.

Тим не менше, успіхи американської інформаційної політики в Ірані не дали можливості керівництву США отримати безпосередній вплив на політику уряду М. Мосаддика, який продовжував лінію конфронтації з країнами Заходу, викликану, насамперед, націоналізацією АІНК. У таких обставинах існувала загроза інтересам США, що полягала у можливому перекритті доступу американських компаній до нафтових ресурсів держав Близького та Середнього Сходу. Хоча, як зазначено в рішеннях Ради національної безпеки (РНБ) США, "основна загроза криється у тому, що процес внутрішніх політичних змін в країнах Перської затоки може привести до безпорядку, внаслідок чого владу захоплять про-радянські сили. Тому перед урядом США стоїть завдання спрямувати процеси внутрішніх політичних змін в державах Близького та Середнього Сходу в правове русло, щоб досягти компромісу по більшості питань, які представляють особливий інтерес як для Вашингтона, так і для керівництв місцевих країн" [9, р. 16]. Врешті-решт, не досягнувши компромісу з урядом М. Мосаддика, Вашингтон спільно з британським керівництвом організував і вдало провів у 1953 р. операцію з усунення іранського прем'єр-міністра від влади. Не останню роль в цій акції відіграла підтримка шаха та місцевого населення, частина якого під впливом американської пропаганди розчарувалася у політиці націоналістичного уряду.

Варто зазначити, що завершення епохи М. Мосаддика в Ірані хоча й позитивно позначилося на відносинах з США, проте не вирішило усіх назрілих проблем. З одного боку, американцям вдалося позбавити Велику Британію вирішального впливу в Ірані, замінивши її своїм домінуванням, з іншого – така розстановка сил означала, що Вашингтон взяв на себе відповідальність за долю місцевого населення, яке справедливо вимагало покращення свого життя в обмін на нафту.

Крім того, як зазначено в рішенні РНБ США за № 129, "в регіоні Перської затоки особливо гостро стоїть проблема лідерства" [9, р. 16]. Американська допомога Ірану часто не доходила за місцем призначення, осідаючи на рахунках корумпованих чиновників. Внаслідок цього "населення Ірану живе у злиднях і вважає, що ніякий уряд не зможе принести їм більшого достатку" [6, р. 1].

Упродовж трьох років після відставки уряду М. Мосаддика, США надали допомогу Ірану в розмірі понад 200 млн дол. У країну прибула значна кількість американських військових радників, а також обладнання та зброя [4, р. 17]. Разом з тим, як зазначали працівники американського посольства у Тегерані, "наші програми фінансової і військової допомоги розлючують жителів сільської місцевості та багатьох бідних прошарків населення, які вважають, що ця допомога направлена для зміцнення правлячої верхівки, яку вони розглядають як експлуататорів... Серед іранського суспільства щораз більше поширюється ідея, що США серйозно не зацікавлені у майбутньому Ірану" [6, р. 1].

Вирішення такої ситуації уряд США значною мірою покладав на Інформаційне агентство в Ірані, перед яким було поставлено завдання "застосувати всі свої можливості, щоб продемонструвати місцевому населенню зацікавленість майбутнім країни (Ірану). Всі ці зусилля повинні бути направлені на розвиток в Ірані проамериканської політичної орієнтації та відсторонення його від СРСР" [6, р. 1]. З цього випливає, що відставка уряду М. Мосаддика не тільки не послабила пріоритетного становища інформаційної політики США у справі налагодження американо-іранського діалогу, але й надала цьому напряму діяльності дипломатії США нового імпульсу для подальшого розвитку.

Отже, інформаційна політика відіграла важливу роль у процесі проникнення інтересів США в Іран. При цьому відправним пунктом зміцнення американо-іранських відносин послужило прем'єрство в Ірані М. Мосаддика, результати діяльності якого позначені загостренням протиріч між основними політичними силами країни – шахським двором, націоналістами та релігійними діячами. І хоча прем'єр-міністр виступав проти будь-якої іноземної присутності в країні, проте тиск внутрішньої (шахський двір і релігійні кола) та зовнішньої (країни Заходу) опозиції змусили його звертатися по допомогу до США. Така ситуація означала зелене світло для проведення інформаційної політики в Ірані, скерованої на дискредитацію місцевого уряду, підняття іміджу США. Наскільки успішною була американська інформаційно-пропагандистська стратегія можна судити з того, що мешканці Ірану прийняли відставку уряду М. Мосаддика і відповіли мовчазною згодою на присутність інтересів США в країні, які прийшли на зміну "особливому становищу" Великої Британії на цих землях. Крім того, започаткована після відставки націоналістичного уряду М. Мосаддика

тісна американо-іранська співпраця випробувана часом, проіснувавши аж до ісламської революції в Ірані у 1979 р.

Список використаних джерел

1. Алиев С.М. История Ирана. XX век // Алиев С.М. – М.: ИВ РАН – Крафт+, 2004. – 646 с.
2. Arjomand A.S. The Iranian revolution in the new era / Arjomand Amir Said // Current Trends in Islamic Ideology. – 2009. – Vol.10. – P. 5-20.
3. A Survey of American interest in the Meddle East. – Washington, 1953. – 120 p.
4. Horward R. Iran oil. The new Middle East challenge to America // Horward Roger. – London, N.Y.: I.B.Tauris, 2007. – 182 p.
5. Neusner J. God's rule. The politics of world religions // Neusner Jacob. – Washington, Georgetown University Press, 2003. – 281 p.
7. United States Embassy, Iran Cable from Edward C. Wells to the Department of State, January 12, 1951. – 9 p. [Електронний ресурс] // National Archives. Record Group 59. Records of the Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov>.
8. United States Embassy, Iran Cable from Edward C. Wells to the Department of State, June 5, 1950. – 7 p. [Електронний ресурс] // National Archives. Record Group 59. Records of the Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov>.
9. United States Embassy, Iran Cable from Loy Henderson to the Department of State, January 30, 1952. – 1 p. [Електронний ресурс] // National Archives. Record Group 59. Records of the Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov>.
10. United States. National Security Council. Executive Secretary Report to the United States. National Security Council [Annex to NSC 129], April 7, 1952. – 20 p. [Електронний ресурс] // National Archives. Record Group 59. Records of the Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov>.
11. Wagner L.H. Creation of the modern Middle East. Iran. // Wagner Lehr Heather. – N.Y.: Chelsea Hous Publishers, 2009. – 116 p.

Виталий Разицкий

ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА США В ИРАНЕ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА М.МОСАДДЫКА

Распространение интересов США в Иране происходило при весьма неблагоприятной международной обстановке. Автор сделал попытку выяснить роль информационной политики Соединенных Штатов в процессе формирования почвы для становления "особенных отношений" между Вашингтоном и Тегераном в период правления в Иране правительства М. Мосаддыка.

Ключевые слова: пропаганда, информационная политика, муджатхидин, аятолла, муфтий.

Vitaliy Razitsky

THE UNITED STATE'S INFORMATIONAL POLICY IN IRAN DURING M. MOSADDEQ RULING.

The USA disseminated its interests in Iran under the difficult international circumstances. The author tries to find out the role of American informational policy in the process of molding the underground for establishment of a "special relationship" between Washington and Tehran during the ruling of Iranian Prime Minister Dr. M. Mosaddeq.

Key words: propaganda, informational policy, Mujathidin, ayatollah, mufti.

УДК 94(438)

Олег Білянський

**РЕФОРМА СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
У РЕСПУБЛЦІ ПОЛЬЩА (1997–1999 РР.)**

У статті проаналізовано особливості та основні тенденції підготовки й впровадження основних змін у польській системі охорони здоров'я в кінці ХХ століття

Ключові слова: Польща, здоров'я, реформа, страхування здоров'я, служба охорони здоров'я.

З часу проголошення Україною незалежності і по сьогоднішній день у кулуарах Верховної Ради ведуться активні дискусії щодо необхідності проведення загальнодержавних реформ у таких основоположних сферах суспільно-політичного життя країни, як адміністративно-територіальний устрій, а також пенсійній, освітній сфері та системі охорони здоров'я, що й стала об'єктом нашого зацікавлення.

У такій складній для України час буде надзвичайно актуальним реформаторський досвід іншої держави, що свого часу вже досягла певних результатів у вирішенні цих та інших не менш важливих аспектів у процесі власного державотворення. Зважаючи на історичну, територіальну,